

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 172.15(092)(477.8)«18/19»

ІДЕЙНІ ВИТОКИ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІЗМУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ У ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Акименко К.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

У статті аналізуються історичні умови та ідейні витоки українського націоналізму в Західній Україні. Визначені та охарактеризовані етапи виникнення націоналістичних ідей: академічний, культурницький, політичний. Аналізується процес формування національної ідеї в середовищі української інтелігенції протягом ХІХ століття та її трансформація в цілісну ідеологічну концепцію на початку ХХ століття. Окрему увагу приділено ролі Івана Франка та Юліана Бачинського у кристалізації націоналістичної думки і перенесення її у політичну площину.

Ключові слова: націоналізм, національна ідея, Західна Україна, Іван Франко, Юліан Бачинський.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, коли в Україні відбувається формування політичної нації, а питання українського націоналізму знайшли новий ракурс в суспільній думці та політичних процесах, питання ідейних витоків, особливостей формування та поширення українського націоналізму набувають особливої актуальності. Проте, в українській науковій думці панують застарілі стереотипи щодо націоналізму. Його тлумачення часто не виходить за рамки ідеології чи політичного руху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на значну актуальність, тема ідейних витоків українського націоналізму в Західній Україні не була предметом спеціального вивчення. Єдиний системний виклад теорії українського націоналізму подає Г. Касьянов [6], в роботах якого було здійснено спробу розкрити обставини та процеси, які привели до виникнення націоналістичних ідей. Проблеми формування, еволюції українського націоналізму висвітлювали, переважно у публіцистичних роботах, С. Грабовський [4], Я. Грицак [5], М. Козловець [7], П. Кононенко, П. Магочій [8]. Розглядали тему ідейних витоків українського націоналізму дослідники, які займалися ідеями націотворення, здійснювали біографічні дослідження ідейних прихильників націоналізму, а також розглядали становлення та формування ідейної основи перших українських партій самостійницького спрямування, зокрема, І. Беґей [2], С. Данилович, Є. Нахлік, Б. Червак.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Тематиці українського націоналізму присвячена велика кількість праць, проте питання ідейних витоків та його становлення майже не висвітлене. Це пояснюється тим, що дослідники концентрують увагу на найбільш дискусійних, конфліктних питаннях та аналізують чітко сформульовані ідеологічні концепції. Проблема виникнення українського націоналізму та етапи, що передували його оформленню у цілісну концепцію, так і не стали предметом ґрунтовної аналітики.

Мета статті. Метою статті є аналіз історичних умов, регіональних особливостей та ідейних ви-

токів українського націоналізму в Західній Україні протягом ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Поняття «націоналізм» об'єднує в собі розмаїття суспільно-політичних явищ та характеризується багатоаспектністю. Тому варто зазначити, що для кожного історичного етапу можливе різне тлумачення цього явища: це і тип світогляду, національна самосвідомість та відданість нації, і процес формування національної держави, і доктрина чи ідеологія, яка стає основою для соціально-політичного руху за досягнення цілей нації, зокрема й незалежності. Говорячи про український націоналізм, Г. Касьянов визначає його передусім як форму колективної свідомості, як політичну доктрину і, зрештою – як політичний рух. У загальному плані український націоналізм – це світогляд, центральним елементом якого є визнання незаперечності, природності права на існування та легітимності націй загалом і української нації зокрема. Український націоналізм – це одночасно світоглядна система й певний історичний етап в розвитку людства, це й шлях до модерності, й спосіб самозахисту від зовнішньої експансії (політичної, культурної, економічної тощо) [6, с. 308].

Перебування території Західної України під владою Австро-Угорської імперії, де-факто колоніальне становище призвело до розбалансування соціальної структури, асиміляції і полонізації провідних класів, відсутності досвіду самостійної політичної діяльності, низького статусу української мови, яка є важливим елементом національної свідомості.

Варто зазначити, що особливістю західноукраїнських земель є конкуренція польського і українського націоналізмів та національних ідей, що виникла внаслідок третього поділу Польщі. З іншого боку, конфліктний фактор між двома етносами стимулював становлення національної ідентичності та політичної активності українців.

Виникнення тенденцій до формування українського націоналізму в Західній Україні припадає на початок ХІХ ст. Культурні діячі реформували українську мову, піднімали її в ранг літературної, намагалися максимально її популяризувати

та глибоко заглибилися в національне минуле. Таким чином, вони підготували основу для політичних претензій на національну державність, які пізніше почали висувати люди з свідомою національною ідентичністю.

Основною соціальною групою, що генерувала та поширювала нові ідеї була інтелігенція. Ця верства складалася переважно з духовенства через більшу доступність вищої освіти. Так, перші прояви зацікавлення культурними аспектами національної проблеми з'явилися в Перемишлі – центрі греко-католицької єпархії. У 1816 р. «Товариством греко-католицьких священників» було здійснено спробу привернути увагу до мовного питання. Його організатор І. Могильницький поставив собі за мету видання українських загальноосвітніх та релігійних книжок, зокрема, створив першу в Галичині граматику української мови – підручник «Грамматика языка словено-руського» (1823 р.). Також, беручи участь у дискусії щодо шляхів формування української мови, у праці «Відомість о руськім язичі» обґрунтував самостійність і самотність української мови. Цим спростовував помилкові уявлення про українську мову як діалект польської або російської мови.

Фундамент національної ідентичності був закладений завдяки історично-етнографічним пошукам. Прикладом може слугувати діяльність Дениса Зубрицького, який створив такі праці як «Опис історії народу руського», «Історія Галицько-руського князівства», а також Михайла Поп-Лукачя і його «Історія карпатських русинів». Вони дослідили русинів як корінне населення регіону і частину українського народу. У 30-х рр. XIX ст. інтелігенція розширила комунікацію з народом, що дало можливість поглибити розуміння складових української культурної самотності. Із створенням «Руської трійці» в центр уваги потрапив фольклор. Вивчення і збір зразків народної творчості вилилися в публікацію «Русалки Дністрової» та літературної збірки «Зоря», що стали аргументом для підтвердження самостійності української культури у народному вимірі. Такі процеси свідчать, що виникнення націоналізму перебувало на культурницькому етапі.

Революція 1848 р. в Австрійській імперії дала поштовх докорінним змінам у національному питанні. Події швидко розвивалися, і за півтора року українці започаткували свою газету («Зоря Галицька»), перші культурні організації (Галицько-Руська Матиця, Народний Дім), першу політичну організацію (Головна Руська Рада) і перший постійний вищий навчальний заклад (кафедра руської мови й літератури при Львівському університеті).

Головна Руська Рада, як організація національно-політичного представництва, сформулювала основні принципи розвитку українського національного руху. Основними домінантами стали ідеї самостійності (окремшності) і соборності українців. Програмні документи декларували вимоги визнання рівності з іншими народами імперії (перш за все поляками) у формуванні політичного представництва та статусі мови, релігії, культурно-освітніх установ. Варто зазначити, що під впливом революції 1848 р. була сформульована ідея соборності українського народу. Її автор Василь Подолинський у брошурі «Голос пересто-

роги» відкинув панславистські ідеї, обґрунтував право українського народу на національну незалежність, виступав за налагодження на засадах рівноправ'я і взаємоповаги між національними взаємин, зокрема українсько-польських у Галичині.

Описані процеси свідчать про існування українського націоналізму на організаційному етапі. Це означає існування почуттів, що роблять політичні та культурні цінності нації основними в свідомості групи людей. Даний етап можна охарактеризувати наявністю таких ознак: ідея спільного врядування національної одиниці, групове відчуття належності до нації, усвідомлення відмінності від інших народів національним характером, за мовною, релігійною ознаками, окреслення загальнонаціональних інтересів.

На думку П. Магочія, третій, політичний, етап почався в 1861 р., коли Австрія запровадила провінційні сейми, до яких обиралися українські депутати. Через шість років у Відні знову почав діяти імперський парламент (Райхсрат), де також були представлені українці. При таких демократичних структурах в умовах демократичного парламентаризму, на який дозволяла Австрія, з'явилися політичні групи, які висували українські справи. Спершу це були громадсько-політичні організації (Руська Рада, 1870 р.; Народна Рада, 1885 р.). Згодом, у 1890-х рр. з'явилися і політичні партії (Українська Радикальна партія, 1890 р.; Народно-Демократична партія, 1899 р.; Українська Соціал-Демократична партія, 1899 р.; Русская Народная партия, 1900 р.) [8, с. 100].

Варто зазначити, що перехід і домінування політичної діяльності не означає, що націоналізм в його культурницькому вимірі не існував. Протягом політичного етапу розрослися не лише політичні організації, а розвинулися національна література, школи, культурні установи, театри, видавничі та наукові центри, які сприяли поширенню національної свідомості не тільки серед інтелектуальної еліти та нового покоління студентів, але й серед населення. В цьому контексті культура постала як засіб зображення національної гордості та величчя, що сприяло виникненню національних почуттів, зокрема солідарності.

Передова роль у концептуальному визначенні української національної ідеї належала Івану Франку, який знаходився в епіцентрі організації політичних партій та культурно-освітніх товариств. Він написав твори, завданням яких було підсумувати історичний шлях української нації і створити чітку візію національної ідеї. Франко у статті «Одвертий лист до галицької української молоді» дав визначення нації, що, на його думку означає, «суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоєвання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних набутоків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися» [9, с. 402]. В цій роботі великі надії автор покладає на молодь, якій судилося втілити його національний ідеал. Він закликає її «навчитися чути себе українцями» і це почуття має «вести за собою практичні консеквенції». Моральне переродження української нації мусить стати результатом пра-

ці над згуртуванням народу на основі його мови, традицій, звичаїв, ментальності.

На зламі століть, в 1900 р., з'являється стаття Івана Франка «Поза межами можливого». У цій статті він категорично заявляє: «Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими «вселюдськими» фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації. Може бути, що колись надійде пора консолідування якихось вольних міжнародних союзів для досягнення вищих міжнародних цілей. Але се може статися аж тоді, коли всі національні змагання будуть сповнені і коли національні кривди та невдоволення відійдуть у сферу історичних споминів» [7, с. 12]. У цій статті Іван Франко глибше розвиває поняття національного ідеалу: це ідеал повного, нічим не обмежуваного життя і розвитку нації.

Національний ідеал мусить пройти крізь національну свідомість, бо інакше він назавжди залишиться поза межами можливого. Іван Франко реально оцінив історичне значення феномена національної свідомості для національної самостійності. «Адже добре відомо, що національна свідомість... на базі засадничої національної ідеї містить в собі усвідомлення: 1) етнічної спільності; 2) національних цінностей і відданість їм у мові, етнічній території, національній культурі; 3) соціально-державної спільності; 4) патріотизму; 5) спільності в національно-визвольній боротьбі» [7, с. 13].

Погляди Франка еволюціонували від федералістських до самостійницьких. У рецензії до брошури Ю. Бачинського «Ukraina irredenta» він формулює свій національний ідеал у формі незалежної України. Під впливом таких націоналістичних поглядів Радикальна партія націоналізувала свою програму у 1895 р. Була висловлена ідея, що соціалістичну програму можна реалізувати в незалежній українській державі. Так, у 1899 р. Є. Левицьким, В. Охримовичем, М. Грушевським, І. Франком була утворена Національно-демократична партія. За мету було проголошено досягнення національної незалежності, а автономія визнавалася лише короткою перспективою.

Серед існуючих в українському русі течій лише одна обіймала принципово самостійницькі позиції і своєю активністю зробила переворот в українській політичній думці. Йдеться про так званих молодих радикалів або, як вони самі себе називали, «студентську групу державників», котрі були соціалістами-марксистами і українськими націоналістами, називаючи себе «націонал-радикалами». До них відносять Ю. Бачинського, В. Будзиновського, С. Вітика, М. Ганкевича, О. Колессу, Є. Левицького, В. Охримовича. Однак перелічені діячі становили лише верхівку групи, особовий її склад був значно ширший. «Молоді» радикали були ініціаторами утворення Русько-української радикальної партії (РУРП), яка у своїй діяльності прагнула проводити три принципи – захист інтересів українського селянства Галичини, захист національних інтересів українського населення і пропаганду ідей наукового соціалізму європейської традиції. Власне, перші два принципи погано узгоджувалися з третім,

тому все перше десятиліття діяльності РУРП сповнене внутрішньопартійними суперечками з питань, як поєднати несподіване.

Державницько-самостійницькі ідеї були презентовані в роботі Юліана Бачинського «Ukraina irredenta» 1895 р. Квінтесенцією цієї праці є слова: у проголошенні та обґрунтуванні радикального на той час висновку: «Самостійність політична України – то *conditio sine qua non* [неодмінна умова (лат.)] єї економічного і культурного розвитку, услів'є взагалі – можності єї екзистенції...» [1, с. 5]. Також Бачинський додав нові елементи до націоналістичної доктрини – загальну картину держави та визначив національну територію: «Україна для себе! <...> Вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна – одна, нероздільна від Сяну по Кавказ!», що перегукується з «Самостійною Україною» Миколи Міхновського.

Здобуття політичної незалежності й соборності України Ю. Бачинський зводив не лише до проблеми етнічно-територіальної. На його переконання, дана проблема належала не тільки українському народу (в етнічному вимірі), «а взагалі до всіх, що замешкують Україну, без огляду на те, чи се автохтон-українець чи колоніст-великорос, поляк, жид чи німець. Спільний інтерес зукраїнцят їх, змусить їх усіх стати українськими патріотами». При чому поняття «соборність» і «незалежність» розглядаються ним як взаємопов'язані й взаємообумовлені [3, с. 96].

Варто звернути увагу, що Ю. Бачинський намагався обґрунтувати тезу, що рівень національно-державницької свідомості нації залежить від рівня економічного розвитку. Основною суспільною верствою у державі повинна стати національна буржуазія, яка буде зацікавлена у державності своєї нації, через отримання певних свобод. Ідея соборності була доведена і в економічній площині, тобто потенційно всі українські землі становлять економічну цілісність, а «єдності економічній мусить відповідати єдність політична». Задля цього на Галичині українські національні змагання потрібно перевести з культурницької у політичну площину, а на Наддніпрянщині інтелігенція мусить наполегливо працювати над піднесенням національного духу [4, с. 20].

Таким чином, не зважаючи на марксистську основу, погляди Ю. Бачинського відповідають сучасним уявленням про націоналізм. Його концепція містить всі складники націоналістичної доктрини: світ поділений на самобутні нації; нація – єдине джерело політичної влади; щоб бути вільним, кожен індивід має належати до нації; кожна нація потребує повного самовираження й автономії; наявність національної самосвідомості; програма реалізації цілей нації.

Висновки. Український націоналізм на західноукраїнських землях зародився під час вивчення народної спадщини на початку XIX ст. і усвідомлення етнічної окремішності, був підсилений конкуренцією з польським національним рухом та прикладом самостійницьких прагнень європейських народів, що стимулювало формування колективної національної ідентичності. В результаті на зламі XIX–XX ст. західноукраїнський націоналізм трансформувався в політичну ідею незалежності, соборності українського народу та досягнення цілей нації.

Список літератури:

1. Бачинський Ю. Україна irredenta / Ю. Бачинський. – Берлін: Видавництво української молоді, 1924. – 237 с.
2. Бегей І. Юліан Бачинський: соціал-демократ і державник / І. Бегей. – К.: Основні цінності, 2001. – 256 с. – (Сер. «Спадщина»).
3. Горбань Т.Ю. Ідея соборності в українській суспільно-політичній думці першої чверті ХХ ст. / Т.Ю. Горбань // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 95–102.
4. Грабовський С. Україна Irredenta Юліана Бачинського як ідейна вершина українського соціалізму останньої третини ХІХ століття / С. Грабовський // Українознавчий альманах. – 2013. – № 11. – С. 18–21.
5. Грицак Я. До генези ідеї політичної самостійності України / Я. Грицак // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць. – К.: Наукова думка, 1992. – (АН України. Інститут суспільних наук.). – С. 119–143.
6. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму: монографія / Г.В. Касьянов. – К.: Либідь, 1999. – 357 с.
7. Козловець М.А. Філософія національної ідеї у творчості Івана Франка / М.А. Козловець // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Випуск 29. – Житомир, 2006. – С. 8–14.
8. Магочій П.Р. Українське національне відродження: нова аналітична структура / П.Р. Магочій // Український історичний журнал. – 1991. – № 3. – С. 97–101.
9. Франко І. Одвертий лист до галицької української молоді / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. – Т. 45. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 401–409.

Акименко Е.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

ИДЕЙНЫЕ ИСТОКИ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛИЗМА В ЗАПАДНОЙ УКРАИНЕ В ХІХ – НАЧАЛЕ ХХ ВЕКА

Аннотация

В статье анализируются исторические условия, а также идейные истоки украинского национализма в Западной Украине. Определены и характеризированы этапы возникновения националистических идей: академический, культурный и политический. Проанализирован процесс формирования национальной идеи в среде украинской интеллигенции в течении ХІХ века и ее трансформация в целостную идеологическую концепцию в начале ХХ века. Отдельное внимание уделено роли Ивана Франка и Юлиана Бачинского в кристаллизации националистической мысли и перенесение ее политическую плоскость.

Ключевые слова: национализм, национальная идея, Западная Украина, Иван Франко, Юлиан Бачинский.

Akyumenko K.V.

Pereiaslav-Khmelnytskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University

THE IDEOLOGICAL NATURE OF UKRAINIAN NATIONALISM IN WESTERN UKRAINE IN ХІХ – AT THE BEGINNING OF THE ХХTH CENTURY

Summary

The main idea of the article is to investigate historical conditions and ideological nature of Ukrainian nationalism of Western Ukraine. The stages of arising of nationalist ideas (academical, cultural, political) were defined and described. The research focuses on formation of national idea among Ukrainian intelligentsia during the ХІХth century and its transformation in ideological concept in the early ХХth century. Special attention gives to the role of Ivan Franko and Julian Bachynsky as the cofounders of Ukrainian nationalistic idea and independentist thought.

Keywords: nationalism, national idea, Western Ukraine, Ivan Franko, Julian Bachynsky.